

УДК 94 (439) „1914”: 323.15

ВПЛИВ РОСІЙСЬКИХ ВІЙСЬКОВИХ НАСТУПІВ 1914 РОКУ У КАРПАТАХ НА ПОЛІТИКУ ЩОДО НАЦІОНАЛЬНОСТЕЙ В ПІВНІЧНО-СХІДНИХ КОМІТАТАХ УГОРСЬКОГО КОРОЛІВСТВА

Тутушка А. М. (Будапешт)

В статті вивчається вплив вторгнення російських військ 1914 року у Карпатах на політику щодо національних меншин краю. На основі архівних документів показано позицію угорського уряду по відношенню до панславізму після Марамарошських судових процесів. Окрему увагу приділено висвітленню об'їзду прем'єр-міністром Угорщини Іштваном Тісо північно-східних комітетів країни з метою оцінки наслідків наступу царських військ на церковно-політичні та національно-етнічні процеси регіону.

Ключові слова: Легоцький Тиводар, Брусилов Олексій, Тісо Іштван, Бобринський Володимир, панславізм, схизматичний рух, перша світова війна, церковна політика, Греко-католицька церква, міжетнічні відносини, Угорське королівство, Російська імперія, комітати: Унг, Берег, Марамарош.

З точки зору військової історії наступи царської армії в Карпатах 1914 року досліджені як в угорській, так і в українській історіографії. Однак, вивчення цієї російської інвазії з огляду на політику протиборствуючих сторін щодо національностей, які проживали у регіоні, залишається не реалізованим в історичній науці.

Метою статті є спроба показати вплив російських військових наступів 1914 року у Карпатах на політику щодо національностей в північно-східних комітатах тогочасної Угорщини.

Завдання полягає в тому, щоб: 1) з'ясувати мету прориву царських військових сил через Карпати, зокрема, на основі мемуарів генерала Російської імперії Олексія Олексійовича Брусилова; 2) висвітлити елементи панславістської пропаганди серед населення північно-східних комітетів Угорщини; 3) визначити позицію угорського уряду стосовно ідеологічної течії панславізму по завершенні Марамарошських схизматичних процесів, а також висвітлити інспекційний об'їзд у 1914 році тогочасним прем'єр-міністром Угорщини Іштваном Тісо територій регіону, зокрема, з метою вивчення наслідків російського вторгнення для міжетнічних та церковно-політичних процесів краю; 4) показати елементи повсякденного життя місцевого населення під час безпосередніх військових подій в комітатах Унг, Берег та Марамарош, гірські райони яких стали ареною прямого протистояння між російською та австро-угорською арміями.

У процесі дослідження використано рукопис щоденника Тиводара Легоцького «Наша світова війна» («Világháborúnk») ¹, написаний автором, сучасником подій в останні роки його життя; мемуари генерала царської армії Олексія Бру-

сілова, документи фонду надзупанів Ужанського комітату Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО, м. Берегово), фонд Кабінету міністрів Угорщини Угорського державного архіву (УДА, м. Будапешт), фонд документів Іштвана Тісо (прем'єр-міністр Угорщини 1903-1905, 1913-1917 років), Синодального архіву Угорської реформатської церкви (м. Будапешт), а також тогочасні місцеві газети: «Гатарселі уйшаг» («Határszéli Újság»), «Марамарош» («Máramaros»), «Унг» («Ung»), «Унгварі кезлень» («Ungvári Közlöny»).

Росія на рубежі 19-20 століть поширила пропаганду панславізму і на північно-східні комітати Угорщини, що проявилось передусім у використанні релігійного фактору, а саме поширенні православ'я. Важливим елементом історії русинського населення регіону на початку ХХ століття був схизматичний рух, тобто новонавреннє вірників з греко-католицької церкви до православної. Центром поширення цього руху став комітат Марамарош, в південно-східній частині якого спочатку представники румунського населення бажали повернутися до православ'я, а згодом рух поширився і на русинські населені пункти [31, с. 5]. Учасники руху переходили до православ'я не тільки виключно із релігійних міркувань, вони також сподівались, що російський цар надасть їм більше допомоги у вирішенні їхніх соціальних проблем, ніж це робив угорський уряд [39, с. 55]. Безпосередньо перед першою світовою війною поширення схизматичного руху в комітатах Берег та Марамарош спровокувало урядові кола Угорщини до рішучих дій. З 29 грудня 1913 року по 3 березня 1914 року тривав відомий Марамарошський процес, що за посередництва преси викликав широкий резонанс у Європі. Судовий розгляд, окрім австро-угорської преси, також супроводжували представники багатьох російських газет та навіть телеграфної агенції Санкт-Петербургу. Основні пункти обвинувального висновку: підбурювання проти угорської держави, угорського народу, греко-

¹ Щоденник Т. Легоцького угорською мовою під назвою „Világháborúnk” («Наша світова війна») складає чотири томи рукопису, зберігається у фондах Державного архіву Закарпатської області (ДАЗО) та охоплює хронологію подій з 28 червня 1914 року по 31 жовтень 1915 року.

католицької конфесії та духівництва, – довести у суді не вдалося [26, с. 130].

За визначенням сучасного українського дослідника Ю. Данильця, відродження православного руху серед угорських русинів на початку ХХ ст. було викликано цілим рядом причин, які тісно перепліталися між собою. Серед них необхідно виділити наступні: важке соціально-економічне становище; безпосередній зв'язок із православними вірниками в Америці; латинізація греко-католицького обряду та церкви, відособленість духовенства від народу; віра місцевого населення в російського царя та проросійська орієнтація православного духовенства, яке здобувало освіту в богословських закладах Києва, Житомира [8]. На думку Ю. Данильця, «Говорити про політичну агітацію проти угорської держави у 1900 – 1906 рр. не доводиться, бо прагнення частини русинів сповідувати ту саму релігію, що й їх брати на Сході, не могло бути злочином проти угорського народу, а закономірним явищем розвитку суспільства, яке намагалося зберегти себе від тотальної мадяризації та латинізації» [7, с. 51].

В угорській історіографії можемо зустріти різні думки з приводу оцінки впливу російських військових вторгнень 1914 року відносно регіональної угорської державної політики щодо національностей. Наприклад, Іштван Деяк вказує, що русинське населення краю не зустрічало із належним натхненням визвольні австро-угорські та німецькі частини [28, с. 248]. Згідно думки Йозефа Ботліка, вже на початку світової війни можна було очікувати на те, що метою царської імперії буде заволодіння територіями Австро-Угорської монархії, на яких проживали русини, відповідно до прагнень великоросійсько-слов'янської ідеї, що ґрунтується на православ'ї [26, с. 131]. За визначенням Габора Дараша, російські війська, що вторглися до комітату Мараморош, «використовували перед русинами риторику протекційно-заступницького тону та грали роль визволителів». «Народ спільно із москалями грабував єврейські крамниці, квартири, після чого росіяни віддавали йому награбоване рухоме майно». Г. Дараш вважає це за наслідок «духовної відсталості і несприятливого соціального становища русинів краю та вибуху антисемітизму», водночас, він не вбачає в цьому «прояву якогось іредентизму русинів» [27, с. 93].

У 1990-х роках рукопис Т. Легоцького «Наша світова війна» став об'єктом уваги українських істориків. Василь Ілько на багатьох конференціях та у своїх дослідженнях згадує зазначене джерело, однак, не завжди відповідно до його справжнього змісту. Наприклад, на конференції, присвяченій 160-річчю з дня народження Т. Легоцького, В. Ілько повідомив наступне: «Автор щоденника визнає, що місцеві українці (русини) із симпатією відносилися до козаків,

показували їм стежки, були їх провідниками» [10, с. 8]. Однак, після вивчення рукопису ми встановили, що автор такого не писав, а тільки наводить різні погляди та думки, на яких ми зупинимось нижче.

В колективній праці радянського періоду «Історія міст і сіл української РСР: Закарпатська область» стверджується: «Прагнення населення до возз'єднання особливо сильно виявилось на початку першої світової війни, коли російські війська підійшли до Карпат. Закарпатські трудящі бажали поразки Австро-Угорській монархії і з приходом російської армії сподівались визволитись від іноземного поневолення» [11, с. 32]. Автори іншої узагальнюючої колективної праці пострадянського періоду «Нариси історії Закарпаття» вважають, що «населення ж плекало надії на прихід російської армії і визволення від багатовікового національного гніту» [12, с. 366].

Перший російський прорив відбувся в період між 24 вересня та 22 жовтня 1914 року. Царські війська під командування генерала Олексія Брусилова² здійснили вторгнення через Ужоцький, Верецький, Татарський перевали. Наступ торкнувся північних територій комітатів Унг, Берег та більшої частини комітату Мараморош [34, с. 57]. Звістка про російський прорив в напрямку Альфельду (угорської рівнини) викликала занепокоєння у правлячих колах Угорщини. Про це свідчить лист міністра закордонних справ дуалістичної монархії до начальника генерального штабу австро-угорських військ від 22 вересня, я якому дипломат цікавиться, коли слід очікувати наступу росіян на Будапешт та Відень, адже для евакуації столиць необхідно 14 днів. Поряд із вторгненням на Ужоцькому перевалі, царська армія одночасно виступила і в напрямку інших Карпатських перевалів [23, с. 50]. З тактичної точки зору, найбільш важливим був наступ саме в напрямку Ужоцького перевалу, адже із його захопленням російські війська створювали безпосередню загрозу для флангу та тилу другої австро-угорської армії [23, с. 51].

Угорська історіографія стратегічним завданням російського військового наступу вказує вихід до Альфельду та його захоплення. Зокрема, згідно свідчення учасника подій та військового історика витязя Йозефа Домборі, росіяни бажали здійснити прорив через Карпати в напрямку перевалів Дукля та Ужок навіть ціною великих втрат з метою виходу до угорської рівнини [37, с. 101]. Однак, генерал Брусілов у своїх споминах свідчить зовсім про інше: «Я планував викликати

² Брусілов Олексій Олексійович (1853-1926) – російський військовий діяч. Учасник Першої світової війни. Командував 8-ю армією, яка у 1914 році приймала участь у військових діях в Галичині, облозі Перемишля та проривах через Карпати. Мемуари генерала були вперше видані в СРСР у 1929 році.

на себе всі сили супротивника, які той бажав задіяти для допомоги Перемишлю» [6, с. 143]. «Відтак, як проти 8 армії діяв набагато більш сильний супротивник і мови не могло бути про те, щоб вийти до угорської рівнини. Я тільки удавав те, що хочу прорватись через Карпати. Насправді ж намагався скувати цим якомога більше ворожих сил і таким чином не дати можливості супротивнику перегрупувати свої частини» [6, с. 148].

В перші дні жовтня 1914 року розпочався контрнаступ австро-угорських військ спрямований на повернення контролю над карпатськими перевалами. Задля цього уряд дуалістичної монархії діяв шляхом перегруповання сил та формування нових військових підрозділів [33, с. 61]. Найзапекліші бої відбулись на Ужоцькому перевалі та в районі Мараморощ-Сігету, де військам ерцгерцога Йосифа Августа вдалося одержати перемогу. Тяжкого удару було завдано росіянам і в районі поселення Сянки. Ласло Шюте у своїх спогадах про роль угорського військового батальйону у боях на території Мараморощського комітату виключає, що вторгнення царських сил у Карпатах мало політичні цілі. Натомість, при розгляді військових подій 1914 року, він зауважує: «Немає способу дізнатися, що було справжньою причиною російського вторгнення...», і далі «... найбільш ймовірною метою їх задуму вбачається захоплення провіанту». Ласло Шюте також зауважує, що частина русинського населення надавала допомогу ворогові [14, с. 2].

Перший російський прорив у Карпатах спричинив величезну паніку в комітаті Унг та місті Ужгород, частина населення евакуювалась в напрямку внутрішніх, більш безпечніших районів Угорщини. Т. Легоцький у рукописі свого щоденника «Наша світова війна» згадує, що в Ужгороді паніка виникла майже без жодних на то причин: «Людська маса сколихнулась без розуміння причин цього. Біг кожний, бо біг його сусід» [1, с. 199].

25 жовтня 1914 року цар Франц-Йосиф звернувся з листом до прем'єр міністра Угорщини графа Іштвана Тісо, в якому наказав уряду вжити необхідних заходів для відновлення порядку [20, с. 2]. Угорський прем'єр не задовільнився формальним вивченням звітів надзупанів прикордонних комітатів, яким загрожувало просування царської армії, та вирішив особисто ознайомитися із ситуацією на місці.

Граф І. Тісо в період між 23 та 28 жовтня 1914 року об'їхав край з метою оцінки матеріальних та внутрішньополітичних (в основному національно- і церковно-політичних) наслідків наступу царської армії, а також моніторингу місцевої військової ситуації та інспектування. За свідченням мешканців м. Ужгород, в минулому угорський державний діяч такого високого рангу не відвідував місто [22, с. 1].

Поряд із організацією відбудови та компенсації майнової шкоди, заподіяної російським наступом, глава угорського уряду приділяв окрему увагу мінімізації русофільських настроїв, що проявили себе під час присутності царських військ. З початку війни це був перший візит І.Тісо в ті райони країни, які перебували під безпосередньою загрозою з боку Російської імперії. У ході інспектування високопосадовець також відвідав військові медичні об'єкти. Адже в цей час в гірських районах комітатів північно-східної Угорщини, передусім через їх відсталість, брак медичних кадрів, а також внаслідок великого руху значного числа військових з'єднань, бойових дій та інших похідних труднощів, спричинених російським проривом, велику проблему складала боротьба із холерою [17, с. 1-6]. В результаті прем'єрського контролю було покращено стан військово-медичної служби та створено мережу постів військового спостереження. Тогочасні повідомлення преси свідчать про те, що візит І. Тісо був сприйнятий місцевим населенням із загальною радістю і заспокоєнням.

Міністр сільського господарства Імре Гілланд, який супроводжував у подорожі угорського прем'єра, на власні очі переконався в тому, що в краї велика нестача харчів та фуражу для худоби. Тому із поверненням до Будапешту міністр подбав про вирішення проблем із продовольчим забезпеченням північно-східних комітатів країни, що постраждали від російського наступу та військових дій.

У ході інспекційного об'їзду високопосадовцями було відвідано окремі поселення Великоберезнянського та Перечинського округів: Перечин (Perecsény), Великий Березний (Nagyberézna), Кострино (Csontos), Ставне (Fenyvesvíggy). В Ставному І. Тісо зустрівся з греко-католицьким священником Сілардом Бачинським, проти якого було розпочато слідство через його нібито русофільські погляди. Але у І.Тісо була з приводу цього зовсім інша думка: «Ми зробимо все, що від нас залежить, для виправлення того, що сталося (наслідків військового вторгнення царської армії. – Авт.), я завжди був переконаний в патріотизмі греко-католицького духовництва, який воно неодноразово засвідчило в ці критичні часи». Священик відповів наступним чином: «Ці слова вашого превосходительства роблять мене щасливим, і це є найбільшою компенсацією для мене, яку я можу отримати» [22, с. 1]. Прем'єр-міністр з глибокою увагою цікавився становищем населення північно-східного регіону країни. Особливий наголос було покладено на протидію та запобігання захворюванням холерою. Прем'єр наказав здійснити оцінку та опис шкоди, заподіяної армією. Зобов'язав місцевих керівників поліції здійснювати особистий моніторинг та контроль за дотриманням всіх необхідних з точки зору війсь-

кового часу заходів безпеки [38, с. 2]. Під час своєї інспекційної подорожі голова уряду всюди демонстрував власне співчуття та висловлював своє визнання місцевим керівникам поліції та представникам районних адміністрацій за швидке відновлення громадського порядку.

По поверненні до столиці І. Тісо 30 жовтня 1914 року звернувся із листом до Пряшівського та Мукачівського греко-католицьких єпископів Іштвана Новака та Антала Паппа, і висловив подяку патріотично налаштованому духівництву цих єпархій, яке стало однією з основних перешкод успіху російської армії. Зокрема, прем'єр писав: «По об'їзді вважаю за свій обов'язок визначити, що в краї, який зазнав російського наступу, все греко-католицьке духівництво без винятку продемонструвало бездоганний патріотизм. Вчинки з елементами невірності або ж зради відбулись винятково з боку окремих спокушених чи підкуплених осіб». І. Тісо робить висновок: «Російські війська вели цілком усвідомлену систематичну підривно діяльність, яка зробила співучасником у правопорушеннях значну частину місцевого населення». Однак, підсумовує: «Фатальною помилкою було б вбачати в цих грабіжницьких актах якийсь свідомий прояв державної зради, расизму або ж націоналізму. Це були звичайні злочини, які проявились без будь-якої свідомої мети, наївно брутальні примхи примітивного народного духу. Адже, до прикладу, у кооперативних крамницях та аптеках розтрощили все, що слугує їхньому добробуту. Все це є проявом не державної зради, а проявами духовної відсталості та занедбаності, які вимагають від держави не тільки покарання, але і матеріальної та духовної творчої роботи» [32, с.239]. Окрім публічного листа, в окремому конфіденційному документі І. Тісо звертає увагу єпископів на загрозу «московитизму». На думку глави уряду, «патріотичним та церковним обов'язком духівництва є створення якомога глибшої прірви між духовним світом власних вірників та культурними устремліннями московитизму» [18, с. 1-2]. 2 жовтня 1914 року керівник поліції Великоберезнянського району Міклош Блашовський звернув увагу піджурана комітату на те, що в результаті військових дій на території району мала місце значна кількість випадків розбою, мародерства, підпалів. М. Блашовський в якості прикладу згадав випадок, що трапився із нотаріусом селища Ставне, якого царські військові силою викинули з власного адміністративного приміщення. Офіційні документи, земельні кадастрові реєстри та податкові книги спалили [3, с. 11].

Другий наступ військ генерала О. Брусилова відбувся з 17 листопада по 9 грудня 1914 року через Ужоцький перевал та зачепив переважно північні прикордонні поселення комітату Унг. На цей раз головний напрямок військової

експансії був спрямований на сусідній комітат Земплен, де постраждало загалом 83 населені пункти [26, с. 132]. З повідомлень тогочасної преси стає відомо, що друге російське вторгнення місцеве населення сприйняло спокійніше ніж перше. Цього разу евакуація та переселення мали місце тільки в Ужгороді. В комітаті Берек на кінець листопада 1914 року громадські настрої також були переважно спокійними, про що згадує і Т. Легоцький у другому томі рукопису свого щоденника [2, с. 137].

Завдяки успішним діям угорського уряду 9 грудня 1914 року цісарські війська під командування генерал-лейтенанта барона Шандора Сурмаї знову відкинули російські частини назад за межі кордону Угорщини [33, с. 61]. Генерал О.Брусилов у своїх спогадах наступним чином характеризує дії угорських військ під час російського наступу: «... жорсткі і відчайдушні листопадові бої завдали значних втрат нашим силам... Особливо угорці з відчайдушною рішучістю захищали шлях до угорської низовини...» [23, с.308]. Після витіснення військ супротивника угорська адміністративна влада та органи правопорядку відновлювали свою діяльність. Особливу увагу приділяли перевірці біженців, які шукали порятунку у краї. Переважно характерним було явище еміграції сімей з Галичини [1, с. 116-122], яка до цього перебувала під прямою юрисдикцією Австрії та стала безпосередньою ареною бойових дій на східному фронті.

Військові наступи царської армії у Карпатах мали вплив і на стан економіки в комітаті Унг. Були евакуйовані матеріальні цінності королівської адміністрації: податкових, фінансових установ та служб лісового господарства. В рамках відповідної акції уряд забезпечував продовольчі поставки населенню краю, а також здійснював заходи по відновленню правопорядку в комітаті. Російський наступ призвів до зростання цін на продукти харчування в комітатах північно-східної Угорщини, зокрема в Ужанському, що двічі ставав об'єктом військової експансії зі сходу. Газета «Унгварі кезлень» в грудні 1914 року повідомляла: «Ми перебуваємо не тільки на межі продовольчого лихварства, ми вже перебуваємо прямо в найбільш дикому продовольчому лихварстві» [30, с. 1]. Це явище, а також високі ціни викликали протести населення. Наприклад, газета «Гатарселі уйшаг» наводить випадок одного корчмаря, устаткування закладу якого було вщент знищено незадоволеними клієнтами, які протестували проти потрійної ціни за пляшку пива [24, с. 2]. Керівник поліції Великого Березного зауважує в листі до наджурана, військові дії на території району призвели до такого подорожчання найважливіших базових товарів, яке населення вже неспроможне терпіти [4, с. 83].

Під час першої спроби царських військ прорватися через Карпати з їх сторони були спо-

дівання на те, що місцеве русинське населення перейде на сторону росіян. Однак, відомо, що русини не підтримали царські війська ні з першої, ні з другої спроби [15]. Про поведінку русинського населення під час російської військової експансії можемо дізнатися також з другого тому щоденника Т. Легоцького. Історик наводить з цього приводу протилежні приклади. Згадує, що «траплялися такі заблудлі вірники, які радо воліли бачити на чолі власної давньої віри замість папи російського царя», однак були і такі, які «із сумнівом сприймали улесливі слова царських солдатів про краще майбутнє» [1, с. 85]. За свідченням мучачівського греко-католицького єпископа Антала Паппа, є багато доказів того, що русинське населення вело себе патріотично [29, с. 1-2].

І. Тісо по поверненню з інспекції звернувся до кореспондентів столичних газет із релізом під назвою: «Враження від об'їзду північно-східних комітетів країни», де виклав свої спостереження. Другий розділ цього документу висвітлює наслідки російських вторгнень. Прем'єр-міністр зокрема зауважує, що «царські війська під час кампанії виступали в якості захисників русинського народу. Розповсюджували чутки про те, що російська влада в майбутньому забезпечуватиме майбутнє процвітання русинського народу» [17, с. 1-6]. Підсумовуючи, І. Тісо заявив: «Угорська національна держава змогла продемонструвати власну привабливість для своїх не угорськомовних громадян; національності, які стогнуть під багато розрекламованою угорською тиранією, в більшості місць виконували свої обов'язки вірно, віддано та з ентузіазмом» [25, с.1-2].

Царські війська знищили значну частину надбань започаткованої ще в 1897 році Едмундом Еганом та продовженої його наступником Йозефом Казі Господарської акції, спрямованої на підтримку населення гірських районів краю. В роки першої світової війни уряд намагався продовжувати підтримку місцевого населення, однак для подальшого провадження акції залишалось все менше матеріальних ресурсів. По нейтралізації російського наступу урядове керівництво королівства висловило подяку адміністративному корпусу Ужанського комітату за зразкову поведінку під час боїв. І. Тісо та його оточення протягом всього часу виступали на захист русинів.

Русини за роки війни продемонстрували свою відданість Угорському королівству. Солдати-русини не переходили на сторону царської армії, а сумлінно виконували свій військовий обов'язок. Не мало місце дезертирство. Цивільне населення переважно також не проявляло симпатії щодо росіян.

Для з'ясування засад російської пропагандистської діяльності в гірських районах північно-східних комітетів тогочасної Угорщини слід вра-

хувати досвід та теоретичні підвалини політики російської військової та цивільної влади на території окупованої царською армією сусідньої Галичини. Зокрема, відомо, що для таких політичних течій Російської імперії, як консерватори-традиціоналісти кінця XIX ст. та чорносотенці початку XX ст., поняття «руський» і «православний» були нерозривно пов'язані між собою. Цю думку поділяли також і ті представники російських націоналістів, які притримувались традиційних поглядів. «Без православ'я нема російського народу в культурному та національному значенні цього слова», – вважав член Головної ради Всеросійської національної ради граф. В.А. Бобринський [9]³. Граф був прихильником та практичним втілювачем програми Галицько-руського товариства по влаштуванню православної церкви в Галичині. Центральним пунктом програми було витіснення уніатського духовництва із приходів під різними приводами та заміна їх православними священиками. Під час розпаду першого вторгнення царської армії через Карпати, безпосередньо у жовтні 1914 року окремою резолюцією товариства пропонувалось: «... бажано, щоби всі приходи Галичини, Буковини та Угорської Русі, які були охоплені православним рухом ще до війни та зайняті тепер російськими військами, були послані православним священикам та ієромонахам, знайомі з малоруською говіркою, та звичаями і традиціями червоно-русів для задоволення релігійних потреб населення». В цей час В.А.Бобринський енергійно втілював у життя ідею поступового вторгнення православного духовництва в уніатські храми на підконтрольній Росії території Галичини. У своїй діяльності він отримував підтримку протопресвітера військового та морського духовенства Шавельського та Верховного головнокомандувача царської армії великого князя Миколи Миколайовича [5, с. 162 - 165]. За визначенням угорського історика Калмана Раца, метою панславистської пропаганди Бобринського було досягнення русифікації українців Галичини та одночасне започаткування цього процесу і в середовищі русинів Угорщини [36, с. 271]. Втім, згідно підрахунків сучасних російських істориків, за перші два місяці російської окупації Галичини до православ'я перейшло всього близько 0,85% місцевого уніатського населення [5, с. 166 - 167].

Під час війни траплялися випадки, коли осіб з числа русинів арештовували за звинуваченням у шпигунстві, однак, у більшості випадків з'ясовувалось, що підозрювані не були свідомі наслідків своїх вчинків та діяли під впливом погроз царських солдат (зокрема це стосується надання відомостей про розташування царських військ та комунікацій) [35, с. 284]. Через роки, наприкінці першої світової війни Августин Волошин, директор Ужгородської учительської семінарії, 5 вересня 1918 року на засіданні Спіль-

ки підготовки дяків із великою радістю заявив: «Народ, який ми вчимо, який ми очолюємо, серед випробувань світової війни так зразково склав великий іспит зрілості на вірність до батьківщини, на усвідомлення відповідальності її оборони. Так, шановні панове! Ми із гордістю стверджуємо, що русинський народ нашої батьківщини вистояв супротив сили спокуси та зваблення, за період ворожого прориву надзвичайно твердо зберіг свої патріотичні традиції та не впав до вогню псевдодемократії, спрямованої проти віри та батьківщини» [27, с. 97].

Делегація приборжавського греко-католицького церковного приходу у серпні 1915 року звернулася із меморандумом до І. Тісо, в якому висловила подяку прем'єр-міністру за те, що той виступив на їх захист від звинувачень та домагань. Також члени делегації всіляко переконували графа у вірності русинського народу [16].

Під час першої світової війни в Угорщині була поширена думка, що русинський народ, який мешкає в північно-східних комітатах країни вступив у зрадний союз із царською Росією. Угорська громадська думка із недовірою ставилась до русинів починаючи із часу Марамарошського процесу. Хоча, урядове керівництво Уго-

рщини виступало на захист русинського народу. Можемо зробити висновок, що русини не перейшли на сторону російської армії під час її проривів у Карпатах, хоча траплялися випадки, коли місцеві мешканці спільно із царськими солдатами брали участь у мародерстві. В угорській історіографії часто зустрічається думка про те, що до Марамарошського процесу угорське урядове керівництво належною мірою не займалося питанням схизматичного руху, вбачаючи в ньому винятково релігійний аспект та випускаючи з уваги його політичні складові. В результаті докладного вивчення листування І. Тісо, можемо визначити, що він, як голова угорського уряду, та його оточення серед цілей російського військового вторгнення через Карпати виявили політичну складову, спрямовану на використання присутнього у північно-східних комітатах тогочасної Угорщини слов'янського національно-етнічного фактору та притаманного йому історичного міжконфесійного протистояння між християнськими церквами східного обряду. Однак у своїй оцінці ситуації, що склалася, І. Тісо переконано вірив у вірність Угорській державі русинського народу та греко-католицького духовенства краю.

1. Державний архів Закарпатської області (далі ДАЗО). – Ф. 1555: Музей імені Легоцького, м. Мукачеве Березької жупи. – Оп. 2. – Спр. 41: Рукопись монографії Легоцького Тиводара «Наша мировая война – 1914». I. Часть. – На 201 арк.
2. ДАЗО. – Ф. 1555. – Оп. 2. – Спр. 42: Рукопись монографії Легоцького Тиводара «Наша мировая война – 1914». II. Часть. – На 228 арк.
3. ДАЗО. – Ф. 4: Наджупан Ужанської жупи, м. Ужгород. – Оп. 1. – Спр. 803: Переписка з міністерством Угорщини про встановлення і нагородження населення Ужанської жупи.
4. ДАЗО. – Ф. 4. – Оп. 1. – Спр. 693: Переписка з міністерством внутрішніх справ Угорщини і окрешними начальниками про економічно-політичне положення в Ужанській жупі.
5. Бахтуріна А.Ю. Политика Российской империи в Восточной Галиции в годы первой мировой войны. – М.: Аиро-XX, 2000. – 264 с.
6. Брусилів А. А. Мои воспоминания. – Москва: Военное издательство Министерства обороны СССР, 1963. – 285 с.
7. Данилець Ю. В. Зародження та поширення православного руху в Північно-Східній Угорщині на початку ХХ століття // Наукові записки Ужгородського університету. Серія: історично-релігійні студії. – Ужгород, 2012. – Випуск 1.
8. З історії православного руху в с. Великі Лучки Мукачівського району // http://www.ukrterra.com.ua/developments/history/modern/danylec_luchky.htm
9. Иванов Андрей. «Россия для русских»: pro et contra. Правые и националисты конца XIX – начала XX. вв. о лозунге «русского Возрождения» // Русский Вестник). – 2008. // http://www.teopolitika.ru/index.php?option=com_content&view=article&id=17:-1-r-pro-et-contra-&catid=1:2009-02-04-12-31-44&Itemid=3
10. Ілько В. І. Перша світова війна очима Тиводара Легоцького // Тези народознавчої науково-практичної конференції, присвяченої 160-річчю від дня народження Тиводара Легоцького, 26-27 жовтня 1990 року. – Мукачеве, 1990.
11. Історія міст і сіл Української РСР: Закарпатська область. – К.: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1969. – 812 с.
12. Нариси історії Закарпаття. Т.І. (З найдавніших часів до 1918 р.)/ під ред. І.М. Гранчака. – Ужгород, 1993. – 436 с.
13. Поп Іван. Енциклопедія Подкарпатської Русі. – Ужгород: Издательство В. Падяка, 2001. – 431 с.
14. Hadtörténeti Levéltár. VII. fond főcsoport. Tgy. 1825: Sütő László. Szemtanú leírás. Egy honvéd tüzérosztály szereplése a Máramarossziget körül vívott harcokban. 1914. október 5-7.

15. Magyar Országos Levéltár (továbbiakban MOL) K26- Miniszterelnökség. 1915. 1034 csomó. XII. res tétel. 450. sz. Nemzetiségi vonatkozású ügyek.
16. MOL. K26-1916-XII-352
17. Református Zsinati Levéltár (Budapest), Tisza-iratok 9:25/32
18. Református Zsinati Levéltár K-44/a 7: 21/57. sz.
19. Református Zsinati Levéltár K-44/a 7: 21/369. sz.
20. A király szózata // Máramaros (Máramarossziget). – 1914. – № 72. –2 old.
21. A miniszterelnök felvidéki körútja // Görög Katolikus Szemle. – 1914. – № 45. –1-2. old.
22. A miniszterelnök Ungváron // Ung (Ungvár). – 1914. – № 48. –1. old.
23. A világháború. 1914-1918. Különös tekintettel Magyarországra és a magyar csapatok szereplésére. 6. kötet. – Bp.: Magyar Királyi Hadtörténelmi Levéltár, 1934.
24. Az élelmiszer uzsorások. // Határszéli Újság. – 1914. № 42. –2. old.
25. Az orosz betörés // Máramaros (Máramarossziget). – 1914. – № 73. –1. old.
26. Botlik József. Egestas Subcarpathica. Adalékok Északkeleti-Felvidék és Kárpátalja XIX-XX. századi történetéhez. – Bp.: Hatodik Síp Alapítvány, 2000. – 318. old.
27. Darás Gábor. A Ruténföld elszakításának előzményei (1890-1920). – Bp.: Vörösmarty Irodalmi Társaság Kiadása, 1936. – 137. old.
28. Deák István. Volt egyszer tisztikar. A Habsburg-monarchia katonatisztjeinek társadalmi és politikai története 1848-1918. – Bp.: Gondolat Kiadó, 1993. – 333- old.
29. Dénes Sándor. Papp Antal püspök a rutén nép viselkedéséről. // Ungvári Közlöny. – 1914. – № 50. –1-2. old.
30. Élelmi cikkek ára // Ungvári Közlöny. – 1914. – № 50. –1. old.
31. Gönczi Andrea. Ruszin skizmatikus mozgalom a XX. század elején. Ungvár–Beregszász: PoliPrint – II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2007. – 140. old.
32. Gr. Tisza István levele Papp Antal munkácsi és Novák István eperjesi görög katolikus Püspökökhöz és-zakkelet-magyarországi körútja után a görög. katolikus papság védelmében. // Kemény G. Gábor. Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon, VII. köt, 1914–1916. – Bp.: MTA Történettudományi Intézet, 1999. – 810. old.
33. Losonczy Szakall Kálmán. Uzsok hősei 1914. Az orosz kézre került magyar területek felszabadítása ezerkilencszáztizennégy november és december havában // DE Sgardelli Caesar (szerk.): A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914–1918. – Bp.: Athenaeum Kiadó, 1941. – 492. old.
34. Nyári Iván. Kárpátalja hűséges népe a hadtörténelem tükrében // DE Sgardelli Caesar (szerk.): A Felvidék és Kárpátalja hadtörténete 1914 – 1918. – Bp.: Athenaeum Kiadó, 1941. – 492. old.
35. Rátz Kálmán. A pánszlávizmus története. – Bp.: Athenaeum Kiadása, 1941. – 415. old.
36. Rátz Kálmán. A pánszlávizmus története. – Bp.: Lucidus Kiadó, 2000. – 418. old.
37. Téli csata a Kárpátokban. Írta: vitéz Doromy József. // A magyar katona. Századunk legszebb magyar csatái. – Bp.: Élet" Irodalmi és Nyomda Részvénytársaság, 1944. – 546. old.
38. Tisza István Ungváron. // Határszéli Újság (Ungvár). – 1914. – № 43. –2. old.
39. Vigh Kálmán. A ruszin szkizma // Partes Populorum Minores Alienigenae. Történelmi és nemzetiségi folyóirat. Szombathely. 1996/3. –55-117. old.

РЕЗЮМЕ

ВЛИЯНИЕ РОССИЙСКИХ ВОЕННЫХ НАСТУПЛЕНИЙ 1914 ГОДА В КАРПАТАХ НА ПОЛИТИКУ В ОТНОШЕНИИ НАЦИОНАЛЬНЫХ МЕНЬШИНСТВ В СЕВЕРО-ВОСТОЧНЫХ КОМИТАТАХ ВЕНГЕРСКОГО КОРОЛЕВСТВА

Тутушка А. М. (Будапешт)

В статье изучается влияние наступлений российских войск 1914 года через Карпаты на политику в отношении национальных меньшинств края. На основе архивных документов показано позицию венгерского правительства по отношению к панславизму после Марамарошских судебных процессов. Отдельное внимание уделено описанию объезду премьер-министром Венгрии Иштваном Тисо северо-восточных комитатов страны с целью оценки последствий наступления царских войск для церковно-политических и национально-этнических процессов в регионе.

Ключевые слова: Легоцкий Тиводар, Брусилов Алексей, Тиса Иштван, Бобринский Владимир, панславизм, схизматическое движение, первая мировая война, церковная политика, греко-католическая церковь, межэтнические отношения, Венгерское королевство, Российская империя, комитаты: Унг, Берг, Мараморош.

SUMMARY

THE INFLUENCE OF RUSSIAN INCURSIONS IN 1914 TO THE NATIONALITY POLICY IN THE NORTHEASTERN COUNTIES OF THE KINGDOM OF HUNGARY

A. Tutushka (Budapest)

The study seeks to show the nationalities policy implications of the 1914th year's Russian incursion. On the basis of archival sources we outline the position of Hungarian government regarding to the panslavism. The study presents Prime Minister István Tisza trip's in Upper Hungary, which purpose was to survey the nationalities and church policies implications of the Russian incursion.

Keywords: Tivadar Lehoczky, Aleksei Brusilov. István Tisza, Vladimir Bobrinskij, pan-slavism, schism movement, First world war, church politics, Greek-Catholic Church, interethnic relations, Kingdom of Hungary, Russian Empire, comitatus: Ung, Bereg, Máramaros.

УДК 314.18:94(47+57)(477)''1941/1945''

СТАТИСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ЛЮДСЬКИХ ВТРАТ ВОРОГУЮЧИХ СТОРІН ТА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ В РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІТЧИЗНЯНОЇ ВІЙНИ Частина 2. Втрати Червоної Армії

Лавер О. Г. (Ужгород)

В статті вивчаються питання військових втрат Радянського Союзу, Німеччини та їх союзників у роки Великої Вітчизняної війни 1941-1945 рр. Також розглядаються втрати цивільного населення СРСР та українського народу у цій війні.

Ключові слова: Велика Вітчизняна війна, загальні втрати населення, військові втрати.

Визначення втрат Червоної Армії в роки Великої Вітчизняної війни є складним завданням через ряд обставин.

По-перше, слід відзначити погану постановку обліку кадрів та погану збереженість документів, особливо за 1941-1942 роки. Справа в тому, що після радянсько-фінської війни рядовий та сержантський склад Червоної Армії був позбавлений посвідчень особи – книжок червоноармійця, що не тільки відкривало широкі можливості для розвідників та диверсантів противника (їм досить було мати червоноармійську форму і знати номери дислокованих в даному районі частин), але й ускладнювало визначення чисельності особового складу та величини втрат навіть у мирний час. У переддень нового 1941 року майбутній маршал Конев підняв питання про введення в Червоній Армії похоронних команд, але Сталін відповів, що непотрібно [1]. Очевидно, вважалося, що «Красная Армия всех сильнее» і в похоронних командах не буде потреби. Правда, 15 березня 1941 року з'явився наказ Наркома оборони №138 «Положение о персональном учете потерь и погребении личного состава Красной Армии в военное время» [2, с.314-315]. Згідно з цим наказом, для бійців та командирів вводилися індивідуальні медальйони, де вказувалися ПІБ, звання, рік та місце народження, адреса сім'ї його власника. Солдати ці медальйони називали «смертниками» [1]. Але весь особовий склад Червоної Армії забезпечити медальйонами не встигли, більше того, 17 листопада 1942 року меда-

льйони були відмінені [2, с.315]. Відміна медальйонів, хоча й диктувалася бажанням не пригнічувати військовослужбовців думками про можливу смерть (багато хто з цієї причини взагалі відмовлявся брати медальйони), але це все ще більше заплутало облік втрат. Книжки червоноармійця були введені 7 жовтня 1941 року, але ще на початку 1942 року не всі червоноармійці були ними забезпечені [2, с.315]. Через великі втрати і, як наслідок, велику плінність особового складу, питання його обліку в Червоній Армії протягом війни було вкрай незадовільним. В наказі замнаркома оборони від 12 квітня 1942 року відзначалося, що на персональному обліку перебувала тільки третина дійсного числа вбитих [2, с.315], а наказ наркома оборони, виданий через три роки (7 березня 1945 року), констатував, що «... военные советы фронтов, армий и военных округов не уделяют должного внимания этому вопросу» [2, с.315]. Ось конкретний приклад, який характеризує рівень обліку у частинах Червоної Армії. За офіційними радянськими даними, Кенігсберг штурмувало 134 тис. червоноармійців, зате медаль «За взятіє Кенігсберга» одержало 740 тис. чоловік! [3].

По-друге, причиною того, що «внизу» погано вівся облік кадрів, було також те, що «згори» не було єдиної структури, яка би протягом всієї війни займалася цією справою. Якщо вести мову про загиблих, то цим питанням по черзі займалися в Генеральному штабі, потім в Головному управлінні формування та укомплектуван-